

jellemzi; „a germán fölfedezés, genialitás s a civilizáció forrása pedig a természet“, a melynek viszont „legméltóbb magyarázója a művészet“.

A valóban eredeti, tanútságos, de azért túlzásoktól sem ment művet mind a három kötethez egy rendkívül gazdag, alapos és kimerítő „index“ (1005—1031. lap) zárja be, mely nagyon megkönnyíti annak kezelését és használatát. Kíváncsian várjuk szerző művének magával a XIX-ik századdal foglalkozó befejező 4-ik kötetét. Ez lesz tudomásunk szerint legméltóbb társa *Heim Lajos* berni tanár „An der Wende des Jahrhunderts“ cz. jeles művének.

Dr. Szlávik Mátyás.

Révész Imre munkái a Pátens korából (1859—1860).

Sajtó alá rendezte Révész Kálmán. Budapest, Hornyánszky Viktor nyomdája. 1900. Ára 3 kor. 237 nagy 8 rét lap.

A M. Prot. Irodalmi Társaság, miként tavalyi kiadványával (Sámuel Aladár: Bod Péter élete és művei) nemzeti irodalmunk egy érdemes munkásának élettörténetéhez, úgy folyó évi, főntézimzett monographiájával hazánk legújabbkori történetének egy nagyon fontos mozzanatához szolgáltatott becses adalékokat, illetőleg okmányokat. Tíz évi dermedtség után, az 1859. szept. 1-i császári nyílt parancsesal — pátens — megtámadott prot. egyházi szabadság védelme keltette először életre a nemzetet; tíz évi *passiv* ellenállás után az autonomiájában sőt léteében fenyegetett két protestáns egyház indította meg az absolut uralom ellen az *activ* ellenállást is. E harc nem volt csupán a fenyegetett egyházak küzdelme, — a nemzet jobbjai felekezeti különbség nélkül részt vettek abban, az elfojtott nemzeti élet minden ereje oda áradt, ott lüktetett abban, Deák Ferencz csak úgy érdeklődött iránta, mint Lonovics érsek. De nem is volt az csupán a megtámadott felekezetek ügye. Midőn a két protestáns egyház s legnagyobb közjogi tudósuk, Révész Imre, az egyház szabadságát biztosító alaptörvényeket: a bécsi linzi békekötést s az 1791. XXVI. t.-cikket védelmezte, — egyúttal az egész ország szabadságát is védelmezte, hiszen a protestáns egyházak s a nemzeti alkotmány szabadsága az elmúlt századokban mindig közös ügy volt, s nemzeti szabadságunk, függetlenségünk palladiumát ugyanazon békekötések és törvények képezik, a melyek a prot. egyházakét. Tíz évi leigázás után a pátens elleni harcban merészelt először a *jog*, a *törvény* szavát hallatni! s nem hiába, mert a pátent 1860. május 15-én csakugyan visszavonták. Hogy az ellene vívott diadalmas harcnak jelentékeny része volt az 1860. őzén bekövetkezett változásban, — mindnyájan tudjuk.

E nevezetes küzdelem legnagyobb szerepet vitt okmányait közli előttünk fekvő kötetében a M. Prot. Irod. Társaság. Szerzőjük, az ellenállás fővezére: Révész Imre, debreczeni lelkész, kiváló egyháztör-

ténetíró és az 1861-iki országgyűlésnek egyik legjelesebb tagja. A pápens elleni küzdelemben irt memorandumai, javaslatai, tájékozásai nemcsak mint történelmi okmányok érdemelték meg az összegyűjtést, — a mennyiben azok a legtöbb esetben úgy szerepeltek, mint az egész magyar protestantismus érzelmeinek, gondolatainak tolmácsai, avagy egyértelműleg elfogadott útasítások voltak a kormány rendeleteivel szemben való mihez tartás végett, — hanem belbecsöknél fogva is, mint magas történelmi s egyházjogi fejtegetések, melyek páratlan tisztasággal állapítják meg a magyar prot. egyházak helyzetét e hazában, tisztázzák az állam és egyház egymáshoz való viszonyát, s mint ilyenek, magokban foglalják a protestáns s közelebbről református egyházalkotmány alapvonalait. Senki Révész Imrénél nem volt hivatottabb arra, hogy e kérdéseket tárgyalja és kifejtse, a magyar protestantismus ügyét az ész és tudomány fegyvereivel az uralkodó, a tájékozatlan külföldi nemzetek és tudósok előtt képviselje s itthon hitfeleinek magoktartására, a harc vezetéseire irányt és útasítást adjon. Fejtegetései ma sem vesztettek semmit becsökből, sőt actualitásukból sem; az erős és szabad protestantismusra ma is szükség van hazánkban!

Ezeket az itt közlött iratokat még maga Révész Imre gyűjtötte össze 1876-ban és látta el tájékoztató bevezetésekkel, s azzal az útasítással hagyta őket fiára, Révész Kálmánra, hogy kiadásukról, keletkezésük után 40 évvel, gondoskodjék. Így jelentek meg azok a f. évben.

A mű tartalma a következő: *Bevezetés* (1—20 l.) melyben a pápens kiadásának körülményeiről, az ellene kifejtett küzdelemről, a bécsi küldöttség útjáról, a *Tájékozás* keletkezéséről, sorsáról s e miatt szenvedett zaklatásairól ad rövid tudósítást. I. *Észrevételek a pápens ellen* (22—55 l.); ez szolgált alapul a tiszántúli ref. egyházkerület 1859. okt. 8-iki feliratához; erről mondá Deák Ferencz, hogy a legközelebbi tíz év alatt semmit nagyobb örömmel nem olvasott, mint ezt. II. *Előterjesztés a csász. nyílt parancsról s a magyar prot. egyházak helyzetéről* a bécsi angol követhoz, lord Loftushoz (58—126 l.), angolul is megjelent az edinburgi Reviewben s III. Napoleon kezében is megfordult. Ez a kötet legterjedelmesebb s legalaposabb tanulmánya, tartalma jó részben azonos az előbbivel, de részletesebben kifejtve. III. *Útmutatás 1859. őszén a teendőkre nézre* (127—136 l.) IV. *Útasítások néhány pontban* a pápens elleni magatartásra vonatkozólag (136—139 l.); készült Sárospatakon, a tanügyi bizottság tanácskozása alkalmával 1859. okt. 31-én. V. *Felirati javaslat az 1860. január 11-iki debreczeni egyházkerületi gyűlés számára* (140—157 l.). VI. *Felirás vagyis emlékirat a fejedelemhez* (159—167 l.); ezt vitte magával a küldöttség Bécsbe s ott a küldöttség vezére, b. Vay Miklós lett volna azt elmondandó. VII. *Tájékozás az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz* a jan. 10-iki miniszteri rendelettel szemben való mihez tartás végett (169—174 l.). E Tájékozásért idézték Révész

Imrét törvényszék elé, mert lázítást láttak benne a felsőség ellen. VIII. *Gondolatok* a magyar prot. egyházak ügyének jelen állása felett (176—191 l.); ezt Révész 1860. febr. végén b. Vay felszólítására írta, ki azt kiküldötte az angol királynőnek, a porosz uralkodó hercegnek s még más prot. fejedelemlennek; maga a báróné fordította le angolra. IX. *Indítványjavaslat* a magyar prot. egyházalkotmány 1860. áprilisi stádiumán (193—195 l.). Az 1860. április 20. án tartott debreczeni egyházker. gyűlésre készült, s a pátens ellen hozott superintendenciális határozat ennek elfogadásával létesült. X. *Eszméek* a magyar prot. ügy jelen stádiumán (197—201 l.); 1860. május 8-án b. Vay felkérésére készült a 4. ref. egyházkerület részéről egybegyűlt intézőbizottmány eljárásának programmjául. XI. *A magyar prot. egyház szabadságának védelme* némely tekintélyes német tudósok támadásai ellen (202—206 l.). E terjedelmes mű 1862-ben előbb a „Sárospataki Füzetek“-ben, utóbb külön kiadásban is megjelent, itt csak tartalmát, keletkezése körülményeit s a Prot. Kirchenzeitung szerkesztőjének a műhöz írt bevezetését ismerteti a szerző. XII. *Törvényszéki eljárás* a Tájékoztató miatt (207—212 l.); idézés, kihallgatás s megszüntető határozat. Függetlenül jön az 1859. szept. 1-i császári nyílt parancs s az osztrák csász. közoktatási miniszternek e parancs végrehajtása tárgyában 1860. jan. 10-én kiadott rendelete.

Révész Imre iratai nevezetes adalékok a pátens elleni küzdelem történetéhez. Vajjon nem érkezett-e még el annak az ideje, hogy az egész küzdelem története megírassék? Az adalékok után ezt is várjuk a M. Prot. Irodalmi Társaságtól!

Rácz Lajos.

Lázár Béla kritikai tanulmányai.

A tegnap, a ma és a holnap. Budapest, 1900. Grill.

A magyar literatura kétségtelenül ma nagy produktív korszakát éli. Panaszkodjanak bár eszmékben való szegénységről, utánzásról s tuczattermelésről, — egy igaz és meg nem dönthető, hogy az irodalom szentelt berkeit soha ennyi (hivatott vagy profán) ember nem kereste.

A nemzetgazdasági alaptételek pedig a szellemi munkánál csak úgy beválnak, mint a fizikainál. A termelés ilyen tulságos mértéke mellett szükséges az okos gátló és kritizáló törekvés, mely a míg egyrészt megnyitja a zsúfolt és a szerényebbek számára épen ezért hozzáférhetetlen irodalmi terrenumot a hivatottaknak; más részt meg a jogszerűen bennülőket is némiképen ellenőrzi. A kritikának tehát ilyen szempontból van és lesz is jogosultsága. És ezzel a természeti törvénnyel szemben mit látunk mégis a — valóságban?

Azt, hogy minálunk a kritikát csak műkedvelésből űzik és nem is terjed túl a dilettáns munkák keretein. Ha tehát valaki komoly törekvéssel lát hozzá, hogy ezen a hiányon segítsen s a jelennek ter-